

TRAVMANIN DOLAYLI ETKİSİ: İKİNCİL TRAVMATİK STRES ÜZERİNE BİR DERLEME

Dilara VARAN¹

Çağatay DEMİREL²

Öz

Travma; afet, kaza ve saldırı gibi travmatik deneyimlerin psikolojik ve fiziksel sağlığı olumsuz etkilemesidir. İkincil travma, travmatize olmuş bireylerle etkileşimde olma ve dolaylı yoldan örseleyici olaylara sürekli ve aşırı maruz kalma olarak tanımlanır. Bu çalışmada ikincil travmatik stres hakkında çevrimiçi veri tabanlarından tam metnine erişilen 55 güncel araştırma incelenmiştir. İkincil travmatik stres ile travma ile ilişkili bozuklukların belirtilerinin aynı olduğu ve bazı kavramların ikincil travma ile sıklıkla birbiri yerine kullanıldığı bulunmuştur. İkincil travma ile ilişkili kişilik özellikleri, geçmiş travmatik yaşantılar, demografik özellikler ile mesleğin doğası gibi koruyucu faktörler ve risk faktörleri başlıca çalışma konularıdır. Sağlık çalışanları ve afetlerde yardım çalışanları gibi yoğunlukla bireylere yardım sağlayan mesleklerde ikincil travma riski yüksektir. İkincil travmanın olumsuz etkileri ruh sağlığı, insan ilişkileri ve örgütsel değişkenler ekseninde değerlendirilmiştir. Bazı araştırmalar önlem ve müdahale çalışmalarının gerekliliğini vurgulamış ve bireylere ve kurumlara yönelik önerilere yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: İkincil travma, stres, yardım çalışanları, risk faktörleri, koruyucu faktörler

THE INDIRECT IMPACT OF TRAUMA: A REVIEW ON SECONDARY TRAUMATIC STRESS

Abstract

Trauma is the negative effects of traumatic experiences such as disasters, accidents and attacks on psychological and physical health. Secondary trauma is defined as interacting with traumatized individuals and being continuously and excessively exposed to indirect traumatic events. This study examined 55 current studies on secondary traumatic stress, the full text of which can be accessed from online databases. It was found that the symptoms of secondary traumatic stress and trauma-related disorders are the same and some concepts are frequently used interchangeably with secondary trauma. Protective factors and risk factors such as personality traits, past traumatic experiences, demographic characteristics and the nature of the profession are the main subjects of study related to secondary trauma. The risk of secondary trauma is high in professions that mostly provide assistance to individuals, such as healthcare workers and disaster relief workers. The negative effects of secondary trauma have been evaluated in terms of mental health, human relations and organizational variables. Some studies have emphasized the necessity of prevention and intervention studies and have included recommendations for individuals and institutions.

Key words: Secondary trauma, stress, aid workers, risk factors, protective factors

¹ Öğr. Gör. Dilara VARAN, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü/ Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı Doktora Programı, 0000-0002-3057-9717, dilara.varann@gmail.com.

² Arş. Gör. Çağatay DEMİREL, Atlas Üniversitesi Psikoloji Bölümü, 0000-0002-3725-2469, cagatay.demirel@atlas.edu.tr.

Bu çalışma, 2-3 Haziran (2023) tarihlerinde İzmir’de Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından düzenlenen X. Prof. Dr. Işık Savaşır Klinik Psikoloji Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Stres biyolojik, psikolojik ve sosyal dengeleri bozabilen bir faktördür. Stres karşısında verilen tepkiler değişiklik göstermekle birlikte karşılaşılan stresin nasıl anlamlandırıldığı bu tepkileri etkilemektedir (Öztürk & Uluşahin, 2008). Travma; aşırı korku ve çaresizlik yaratan, genellikle olağandışı ve beklenmedik şekilde gerçekleşen, psikolojik ve fiziksel sağlık üzerinde etkileri olan deneyimlerdir (Bayraktar, 2012). Travmatik yaşantıya dair farklı tanımlamalara bakıldığında; Amerikan Psikiyatri Derneği (APA) (DSM-5, 2013) tarafından “doğrudan yaşanan ya da doğrudan tanıklık edilen ya da aile bireyi ya da yakın arkadaşın başına gelen ya da mesleki olarak deneyimlenen gerçek göz korkutucu bir biçimde ölümlerle ya da ağır yaralanmayla karşı karşıya gelmiş ya da cinsel saldırıya uğramış olma” olarak tanımlanırken, Dünya Sağlık Örgütü Uluslararası Hastalık Sınıflaması’nda (ICD-11, 2022) “hemen hemen herkeste yaygın sıkıntıya neden olabilecek son derece tehdit edici veya katastrofik özellikte stresli bir olay veya duruma kısa veya uzun süreli olarak maruz kalmak” olarak ele alınmıştır. Briere ve Scott’a (2014) göre ise travma aşırı üzücü bir olayın, içsel kaynakların yetersiz kalması sonucu uzun süreli olumsuz psikolojik etkilere sebep olmasıdır. Bu tanımlardan da yola çıkarak istismar, kişilerarası şiddet, afet, kaza, cinsel saldırı, fiziksel saldırı, partner şiddeti, işkence, savaş, başkasının ölümüne şahit olma, yaşamı tehdit eden tıbbi durumlar ve acil durum çalışanlarının travmaya maruz kalması gibi olaylar belli başlı travmatik yaşantılar olarak ele alınmaktadır (Kahil & Palabıyıkoglu, 2018). Ayrıca, Öztürk (2020) çocukları okutmama, hastaneye götürmeme, çift mesaja ve sahte karşılıklığa maruz bırakma, şımartma, yüksek beklentilere sahip olma, değişen oranlı kurallar ve kuralsızlıklara sahip olma ile arkadaş anne/baba olma gibi durumları da travmatik yaşantılar kapsamında değerlendirmektedir.

Travmatik yaşam olayları bireylerin fiziksel veya psikolojik sağlıklarına zarar verebilmekte ve yardım ihtiyacı doğurabilmektedir. Bu ihtiyaca bağlı olarak bazı meslek grupları veya olayla ilişkili kişiler bu yaşantılardan dolayı olarak etkilenebilmektedir (Kahil & Palabıyıkoglu, 2018). Travmayla ilişkili psikolojik bozukluklara dair tanı ölçütleri ilk ortaya çıktığında kişinin doğrudan travmatik olaya maruz kalmasının yanı sıra, bu olaylara tanıklık etmenin de travma semptomlarını ortaya çıkarabileceği ve kişinin tanı ölçütlerini karşılayabileceği belirtilmiştir. DSM-5’te de TSSB A grubu tanı ölçütleri içerisinde bir yakının başına travmatik bir olay geldiğini öğrenme ve meslek gereği travmatik olaylara sürekli maruz kalma ölçütleri vardır (APA, 2013). Dolayısıyla, travmatik yaşantıya maruz kalan bireyin yakın çevresindekiler ve bu birey ile etkileşimde olan meslek elemanları da bir örseleyici olaydan etkilenebilmektedir (Figley, 2002).

Bireyin travmatik yaşantıları kendisinin deneyimlemesi sonucu ortaya çıkan tepkiler birincil travmatik stres olarak adlandırılırken; bireyin kendisinin yaşamadığı ama dolaylı yoldan etkilendiği travmatik yaşantıların ortaya çıkardığı tepkiler ikincil travmatik stres olarak tanımlanmaktadır (Figley, 1995). Başka bir deyişle, yardım hizmeti sunmakla sorumlu olunan ya da değer verilen kişilerin travmatizasyonunun deneyimlenmesi sonucu

bu kişilerin travmatik yaşantılarına karşı verilen olağan tepkilerdir (Saakvitne, 2002). Bu çalışmanın temel amacı, ikincil travmatik stres ile ilgili güncel araştırmaların derlenmesidir. Araştırma bulgularının ikincil travma ile ilişkili değişkenler ile ikincil travmatik stres belirtileri yaşayan bireylere ait sorunların belirlenmesi ve bu sorunlar için çözüm önerileri sunulabilmesi açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İkincil Travmatik Stres ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu

Travma ile ilişkili bozukluklar bağlamında Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), deneyimlenen ya da şahit olunan bir travmatik olay ardından uzun süreli ve kişinin günlük yaşamını aksatan semptomların ortaya çıkmasıdır. Bu semptomlar yeniden yaşantılama, kaçınma, artmış uyarılma ve duygu ve düşüncelerde bozulma olarak dört ana başlıkta ele alınmaktadır (APA, 2013). Tüm bu semptomlar sadece travmatik olaya maruz kalan bireylerde değil; aynı zamanda ikincil yoldan travmaya maruz kalan bireylerde de görülebilmektedir. Figley (1995), maruz kalma yoluyla deneyimlenen zorlukları ikincil travmatik stres (İTS) ve bu durumun ortaya çıkardığı klinik tabloyu ikincil travma stres bozukluğu (İTSB) olarak tanımlamıştır. TSSB ve İTSB'nin semptomları arasında büyük benzerlik olduğu gibi, her travmatik yaşantının her zaman bir bozukluğa dönüşmemesi konusunda da benzemektedirler. Travmatik yaşantıların bireysel farklılıklarla deneyimleniyor olması, bu zorluklara verilen tepkileri ve baş etme yöntemlerini etkilemektedir (Palabıyıkoglu & Cesur, 2013).

İkincil travmatik stres ile benzeyen ve bazen birbirinin yerine kullanılabilirdiği görülen “dolaylı travmatizasyon” veya “üstlenilmiş travma” (vicarious trauma) kavramlarının ikincil travmadan farklılaştığı temel bir nokta vardır. Bir başkasının deneyimlediği travmatik yaşantının kişinin duygularını ve davranışlarını olumsuz etkilemesi ikincil travma olarak açıklanırken, düşünceleri ve inanışları üzerinde değişime yol açması dolaylı travmatizasyon ile açıklanmaktadır. İkincil travma akut bir şekilde tek tek seferlik durumlarda semptomatik davranışlarla ortaya çıkabilirken, üstlenilmiş travma sürekli maruz kalma sonucu bilişin değişmesi şeklinde kendini gösterir (Canfield, 2005). Bir örnekle açıklamak gerekirse, istismara uğramış bir danışanın hikayesi ile duygu regülasyonunda zorlanan ya da davranışsal semptomlar gösteren bir terapist ikincil travma yaşarken, sürekli olarak istismar hikayeleri dinlemesi sebebi ile daha önce olmayan bir şekilde dünyaya karşı güvensizlik yaşıyor ve bilişsel şemalarında değişimler oluyorsa, bu durum üstlenilmiş travma olarak tanımlanabilir.

İçerisinde bulunduğumuz dijital çağda medya aracılığı ile ortaya çıkan travmatik deneyimleri ifade etmek adına literatürde kullanılan spesifik iki kavram vardır. Bunlar “uzaktan travma” (distant trauma) (Costello ve ark., 2004, s. 221) ve “ekran travması” (screen trauma) (Pinchevski, 2016, s. 51) kavramlarıdır. 11 Eylül saldırıları sonrası yapılan çalışmalar, medya yoluyla maruz kalınan travmatik deneyimlerin örseleyici olabileceğini ve TSSB benzeri semptomları ortaya çıkarabileceğini göstermiştir. Ancak DSM-5 tanı kriterlerine bakıldığında A grubu tanı ölçütleri için, iş sebebiyle sürekli

olarak maruz kalma dışında medya yoluyla maruz kalmanın bu ölçütleri karşılama geçerli olmadığı görülmektedir. Bu durum ekran travması ile ortaya çıkabilecek olası bir TSSB'yi medya çalışanları ile sınırlı tutmaktadır (Atalay, 2017).

İkincil Travma Ölçüm Araçları

Bride ve arkadaşları (2004) tarafından geliştirilen “İkincil Travmatik Stres Ölçeği” (İTSÖ, Secondary Traumatic Stress Scale), 5’li Likert tipinde 17 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin duygusal ihlal, kaçınma ve uyarılmışlık şeklinde üç alt boyutu bulunmaktadır. Alınabilecek puan 17-85 arası olup yüksek puan, travmadan etkilenme düzeyinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Türkçe ölçek uyarlama çalışmaları ve ülkemizdeki geçerlilik güvenilirlik çalışmaları yapılmış olup ikincil travmayı ölçmek için kullanılmaktadır (Kahil, 2016; Yıldırım ve ark., 2018).

Vrklevski ve Franklin (2008) tarafından geliştirilen “Dolaylı Travma Ölçeği” (Vicarious Trauma Scale), 8 madde ve 7’li Likert tipinde bir ölçek olup Güler (2018) tarafından sosyal hizmet çalışanları ile Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır.

Mancini (2019) tarafından geliştirilen “Sosyal Medya Kullanıcıları İçin İkincil Travma Ölçeği” (Secondary Traumatic Stress Scale for Social Media Users), 17 maddeden oluşmaktadır. Saldırı, kaçınma ve uyarılma alt boyutları olan ölçek Balcı-Çelik ve arkadaşları (2021) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır.

Choi ve arkadaşları (2021) tarafından geliştirilen “Medya Aracılığıyla Afetlere Maruz Kalmanın Oluşturduğu Dolaylı Travma Ölçeği” (Scale for Indirect Trauma used by Media Exposure to Social Disasters) 5’li Likert ile değerlendirilen 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin üç alt boyutu “sosyal felaketlere verilen psikolojik, davranışsal ve fiziksel tepkiler”, “sosyal felaketlerden kaynaklanan ahlaki kırgınlık ve sosyal felaketler nedeniyle hayata yönelik tehdit duygusu” olarak sıralanmıştır ve Türkçe uyarlaması Ediz ve Dinçer (2024) tarafından yapılmıştır.

İkincil Travmatik Stres ile İlişkili Koruyucu Faktörler ve Risk Faktörleri

İkincil travmatik stres ile ilgili yapılan araştırmalarda kişilik özellikleri, sosyodemografik özellikler, işyeri ve meslek ile ilgili özellikler, travma geçmişinin ve sosyal desteğin olup olmaması, başa çıkma stilleri gibi kavramların koruyucu ve risk faktörü olma konusundaki etkileri incelenmiştir. Buna göre, bilinçli öz-bakımın içerisinde yer alan destekleyici yapı, öz-duyarlık ve amaç, bilinçli farkındalık, yönetilebilir çalışma saatleri, aileden ve iş yerinden gelen uygunsuz isteklere hayır diyebilme gibi kavramlar da ikincil travmanın önlenmesinde önemli değişkenlerdir (Hotchkiss & Leshner, 2018). Buna paralel olarak; iyimserlik eğilimi, duygusal zeka, süpervizyon alma, yapılan işin hedefi, amacı ve anlamı konusunda adanmışlığı, iş süreçleri konusunda etkisi ve yeterliği olmasına dair inancı, sosyal destek ağının ve aile içi iletişimin fazla olması, duygusal olarak ayırım yapabilme becerisi, mizaha vurma gibi stresle başa çıkma stilleri, psikolojik dayanıklılık, öz-şefkat, iş arkadaşları, yöneticilerin desteği, artan iş deneyimi, çalışılan ortamda motive

edici kaynakların olması ile hayatta amacı olması gibi faktörler ikincil travma anlamında koruyucu olarak değerlendirilmiştir (Barleycorn, 2019; Büyükbodur, 2018; Choi, 2016; Gil & Weinberg, 2015; Gökçe & Yılmaz, 2017; Gündüz, 2020; Kwong, 2018, Pak ve ark., 2017; Singer ve ark., 2019; Tansel ve ark., 2015; Yanbolluoğlu, 2018). Diğer yandan, uyuşturucu ve alkol kullanımı, saldırganlık, insanlardan uzaklaşma, karşılaşılan travmatik olayı unutmama, geçmişte travmatik yaşantıları olma, travmatik malzemelere yüksek oranda maruz kalma, iş ile ilgili problemler/stresörler, kronik stresörler, artan çalışma süreleri, problem odaklı olmaya kıyasla duygu odaklı ve kaçınmacı başa çıkma stratejilerini kullanma ile yaşamın rastlantılara dayalı olduğu inancı ikincil travmanın etkilerini yaşama konusunda başlıca risk faktörleri olarak ifade edilmiştir. Giordano ve arkadaşları (2021) ten rengi ayrımcılığının ikincil travmatik stresi yordadığını bulmuştur. Ayrıca, iş memnuniyeti (negatif ilişki), bilişsel stratejilerden pişmanlık (pozitif ilişki) ile çözüm/kabul (negatif ilişki), inkar (pozitif ilişki) ve sosyal destek (negatif ilişki) ikincil travmatik stresi yordamıştır (Ogińska-Bulik ve ark., 2021). Deprem gibi afetlerin insanlarda ikincil travmatik strese yol açabileceğini dile getiren derleme çalışmalarına da rastlanmıştır (Bıçakçı & Okumuş, 2023; Gülyol, 2024).

Sosyal hizmet çalışanları üzerinde yapılan bir araştırmada ise duygusal tepki, kendi-başkası farkındalığı, bakış açısı alma ve duygu düzenleme alt boyutlarıyla empati merhamet doyumunu artırarak ikincil travma ve tükenmişliği önleyen ve azaltan bir faktör olarak ele alınmıştır (Wagaman ve ark., 2015). Bunun aksine, Ogińska-Bulik ve arkadaşları (2020) kişisel sıkıntı, empatik ilgi ve bakış açısı alma alt boyutlarıyla empatinin ikincil travmatik stres semptomlarını olumlu yönde yordadığını bulmuş ve travmanın bilişsel işlenmesinin inkar, pişmanlık ve aşağı doğru karşılaştırma alt boyutlarının bu ilişkideki aracı rolünden söz etmiştir. Hemşirelerle yapılan bir araştırmada empatiyle ilgili bu çelişkili sonuçlara getirilen bir açıklamaya göre, empatinin koruyucu rolünün araştırma katılımcılarının hem kendi bakımlarını hem hasta bakımlarını dengede tutmasının bir sonucu olabileceği ifade edilmiştir ve empati ve sempati arasındaki fark vurgulanmıştır (Ratrouf & Hamdan-Mansour, 2019).

Sosyodemografik özelliklere bakıldığında, travma mağdurlarıyla çalışan bazı meslek grupları arasında farklılıklar olabileceği de dile getirilmiştir. Örneğin, Birinci ve Erden'in (2016) çalışmasında, ikincil travma açısından psikologların avukat, sosyal hizmet görevlileri ve ambulans görevlilerine kıyasla daha az risk barındırdığı bulunmuştur. Buna zıt olarak, Gündüz'ün (2020) çalışmasında ise ikincil travma ve meslek konusunda sosyal hizmet uzmanları, sosyolog, psikolog, çocuk gelişimi uzmanları ve öğretmenler arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Ek olarak, bazı çalışmalarda kadın olmak ile genç ve deneyimsiz olmak, eğitim düzeyinin düşük olması, meslekle ilgili eğitim ve süpervizyon almamak gibi faktörlerin ikincil travmatik stres açısından risk faktörü olduğu bulunmakla beraber; bazı araştırmacılar yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, deneyim yılı, medeni durumu gibi demografik faktörlerin ikincil travmatik stres ile anlamlı bir ilişkisi olmadığını ifade etmiştir (Erdener, 2019; Gündüz, 2020; Kranda, 2019; Yanbolluoğlu, 2018; Zara & İçöz,

2015). Başka bir bakış açısıyla, Tansel ve arkadaşları (2015) ile Pak ve arkadaşları (2017) ikincil travmatik stres ile mesleki deneyim süresi arasında olumlu bir ilişki olduğunu ifade etmiştir.

Diğer yandan, çocukluk çağı travmatik deneyimi ile ikincil travmatik stres düzeyleri arasında ters bir ilişki bulunurken (Altan, 2020), travma geçmişi olan bireylerde ikincil travmatik stres düzeylerinin daha yüksek olduğu (Zara & İçöz, 2015) da ifade edilmiştir. Kahil ve Palabıyıköğlü (2018) travma geçmişi olup olmaması durumunun kimi zaman ikinci travmayı artıran, kimi zaman ise azaltan bir faktör olarak değerlendirilmesinin bir bireyin kendi travmatik deneyimini nasıl anlamlandırıldığı ile ilgili olabileceği ifade etmiştir. Özetle, bazı koruyucu ve risk faktörlerine dair bulgular daha tutarlı olmakla beraber, sosyodemografik değişkenler söz konusu olduğunda çelişkili bulgular ve bireysel farklılıklardan söz edilebilir.

İkincil Travmanın Görüldüğü Meslek Grupları ile Yapılan Çalışmalar

Yapılan araştırmalara göre, psikososyal bir risk faktörü olan ikincil travma belirtilerinin insanlara yardımda bulunan ve onların travmalarıyla çalışan ve(ya) travmatik yaşantılarına maruz kalan meslek grupları arasında yaygın olduğu görülmüştür. İkincil travma konusunda yapılan özgün araştırmalar ve derlemelerde; ceza adaleti çalışanları (kolluk kuvvetleri personeli, avukatlar, hakimler, cezaevi personeli, idari personel ile suçlular veya mağdurlarla çalışan meslekler) (Ko & Memon, 2021), arama kurtarma ekipleri, acil servis çalışanları, psikolog, sosyolog ve sosyal hizmet uzmanları, psikiyatristler, gönüllüler, stajyerler, pedagoglar, ambulans çalışanları, sağlık çalışanları (doktor, hemşire, ebe, sağlık memuru, acil tıbbi teknisyeni, yoğun bakım çalışanları) (Yanboluoğlu, 2019), konsomatrisler (Şener & Özkur, 2022), gazeteciler (Atalay, 2017), çocuk refahı uzmanları (destek personeli, çocuk refahı liderliği vb.) (Whitt-Woosley & Sprang, 2023), psikolojik danışman ve rehberlik uzmanları, çocuk gelişimciler, öğretmenler (Gündüz, 2020), kültürel arabulucular (Tessitore ve ark., 2023), geçici bakımveren (Bridger ve ark., 2020), alkol ve madde bağımlılığı ile çalışan profesyoneller, arama kurtarma görevlileri (Kahil & Palabıyıköğlü, 2018), afetlerde yardım çalışanları, itfaiye çalışanları (Erdener, 2019), sivil toplum çalışanları (Can, 2020), papazlar (Hotchkiss & Leshner, 2018) ve çevre araştırmacıları (Pihkala, 2020) bu meslek gruplarına örnek olarak gösterilmiştir.

Belirtilen meslekler gruplarında çalışan bireylerde ikincil travmatik stres düzeyi ile bu kavramın farklı değişkenlerle olan ilişkilerinin incelendiğine rastlanmıştır. Örnek olarak, sağlık çalışanları özelinde yapılan güncel çalışmalardan biri Zara ve İçöz'e (2015) ait olup; bu araştırmada psikologlar, psikiyatrlar, psikolojik danışmanlar, sosyal hizmet uzmanları ve stajyerler gibi gönüllüleri içeren ruh sağlığı çalışanları arasında kendisinin travma geçmişi olan, süpervizyon almayan, insan elinin neden olduğu travmalarla karşılaşan ve ülkenin güneydoğu ve doğusunda çalışan bireylerde ikincil travmatik stres oranını daha yüksek iken; öz güvenlik ve başkasına saygı skorları daha düşük

bulunmuştur. Özellikle, katılımcıların %44.9 oranında bu belirtileri göstermesi ve %25.4'ünde bu belirtilerin yüksek düzeylerde olması nedeniyle ikincil travmatik stresin diğer ülkelerdeki çalışanlara kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. COVID-19 döneminde İspanya'da yapılan bir çalışmada ruh sağlığı çalışanlarının bu süreçte insan koruma kaynaklarının eksik olup bu bireylerin iş yükü, bulaşma korkusu, ölüm/acı ile temas, mental yorgunluk ve ikincil travmatik düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür (Moreno-Jiménez ve ark., 2021).

İkincil travmaya yönelik çoğunlukla bireysel değişkenlerin incelendiği çalışmaların yanı sıra, örgütsel değişkenler ve mesleki özelliklerin ikincil travma ile ilişkisini inceleyen araştırmalara da rastlanmaktadır. Örneğin; örgütsel bağlam (örneğin; ceza adaleti, topluluk temelli ve sağlık hizmetleri) ve iş türünün (örneğin; polis, sosyal hizmet uzmanları ve sağlık hizmeti sağlayıcıları) meslek temelli ikincil travmanın derecesini etkileme düzeylerini inceleyen bir çalışmada örgütsel bağlam ve iş türüne göre ikincil travma açısından farklılıklar olduğunu ortaya çıkmıştır (Knight ve ark., 2023). Özellikle, ikincil travmaya yönelik en koruyucu faktörlerin meslek spesifik olmaktan ziyade, çalışanın yaşı ve meslek temelli ikincil travma ile ilgili eğitimlerin algılanan etkinliği olduğu bulunmuştur. Benzer olarak, Rhiineberger-Dunn ve Mack (2020) çocuk suçlularla çalışan çocuk gözaltı memurları ve çocuk denetimli serbestlik memurlarından oluşan bir örnekleme ikincil travmanın boyutunu incelemiş ve iş pozisyonlarının her biri için ikincil travmayı öngören faktörlerin farklı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Başka bir ifadeyle, suçlulardan gelen tehdit ve zarara maruz kalmak gözaltı memurlarında ikincil travmayı artırırken, denetimli serbestlik/mahkeme memurları için bu durum söz konusu olmamıştır. Buna zıt olarak, daha yüksek düzeyde eğitime sahip olmak ve karar alma süreçlerine katkı sağlamak denetimli serbestlik memurlarında ikincil travmayı azaltırken, bu durum gözaltı memurları için geçerli olmamıştır. Başka bir çalışmada da, günlük iş taleplerinin ikincil travmatik stres üzerinde yordayıcı etkisi bulunmuştur (Moreno-Jimenez ve ark., 2022).

Adli vakalarla çalışan meslek gruplarını, dünyaya ve adalete karşı bakış açısı ile ikincil travma arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar da olduğu bulunmuştur. Örneğin, Akcanbaş ve Keskiner (2020) tarafından ilişkisel tarama yöntemiyle yapılan 131 avukatın katıldığı bir çalışmada temsil edilen mağdurların 18 yaşından küçük olması, avukatların çocukluk çağı olumsuz yaşantıları, medeni durumu ve psikiyatrik geçmiş öyküsü ile ikincil travmatik stres arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Başka bir çalışmada ise, sosyal hizmetlerde çeşitli görevleri icra eden çalışanlarda adil dünya inançları ile ikincil travmatik stres düzeyinin düşük ve orta olması arasında negatif bir ilişki olduğu bulunmuştur (Kaya ve ark., 2020).

Farklı bir açıdan bakıldığında, Hotchkiss ve Leshner (2018) papazların tükenmişlik düzeyini etkileyen faktörler olarak merhamet doyumunu, örgütsel faktörler, bilinçli öz-bakım ve ikincil travmatik stres kavramlarını incelemiştir. Burada, ikincil travmatik stresin tükenmişliği yordadığı ve aynı zamanda bilinçli öz-bakımın alt ölçekleri olan

destekleyici yapı, öz-duyarlık ve amaç ile bilinçli farkındalığın ikincil travmatik strese karşı koruyucu olduğu vurgulanmıştır. Şener ve Özkur'un (2022) konsomatrislerle yaptıkları araştırmada kaçınma, uyarılma ve duygusal ihlal alt boyutlarını içeren ikincil travmatik stres kavramı ile bununla baş etme yöntemleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın bulguları konsomatrislerin travma, stres ve tükenmişlik durumlarıyla sıkça karşılaştığı ve ikincil travma maruziyetlerinin yüksek olma durumuna işaret etmiştir.

İkincil travmanın etkilerini önlenmeye yönelik koruyucu müdahaleler ve insanların bu etkilerle baş etme becerilerini geliştirmek adına yapılan çalışmalara da rastlanmıştır. İkincil travmatik stres bilgili organizasyonel değerlendirme aracının kullanılması (Whitt-Woosley & Sprang, 2023), grup ortamında psikoeğitimin kullanılması (Yaşar & Doğan, 2024), psikolojik risk değerlendirmesinin yapılması (Bock ve ark., 2020), topluluk temelli araştırma projesinin yapılması (Knight ve ark., 2022) ve ikincil travmatik stres, şefkat yorgunluğu ve tükenmişliği ele alan çevrimiçi bir programın uygulanması (Koller ve ark., 2022) gibi uygulamaların ikincil travmatik stres konusunda olumlu etkileri olduğu raporlanmıştır. Ayrıca, bir derleme çalışmasında dolaylı travmatizasyona yönelik müdahalelerin psikoeğitim, bilinçli farkındalık müdahalesi, sanat ve eğlence programları ile alternatif ilaç terapisi olarak dörde ayrıldığı bulunmuştur (Kim ve ark., 2021). Bununla birlikte, ikincil travmaya yönelik müdahalelerin daha çok öz-bakım temelli olduğu ve ikincil travmaya yönelik müdahalelerin örgütsel düzeyde artırılması gerekliliğinden söz edilmiştir.

İkincil Travmanın Yarattığı Sonuçlar

Alanyazında ikincil travmatik stres hem ruh sağlığı, insan ilişkileri ve örgütsel değişkenler anlamında bazı olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilmiştir. Büyükbodur-Çetinkaya'ya (2018) göre, ikincil travma belirtileri sonrasında sosyal ilişkilerin ve verimliliğin zayıflaması, işe zamanında başlayıp işi zamanında bitirmeme, görevlerin gecikmesi, yeni iş arayışı, meslek elemanları arasındaki profesyonel ilişkinin zedelenmesi, değerlendirilmenin ve müdahalelerin doğru yapılamaması ve etik ihlalleri gibi durumlar doğabilmektedir. Başka bir çalışmada, birincil bakıcılarda ikincil travmatik stres ile çalışanlar için yaşam kalitesi değişkenleri arasındaki güçlü bir olumlu ilişkiden söz edilmiştir (Shefali & Singh, 2018). Benzer olarak, iş göremezlik, alkol ve madde kullanımı, merhamet yorgunluğu, tükenmişlik sendromu, depresyon (Atalay, 2017), azalan iş memnuniyeti (Barleycorn, 2019), duygusal tükenme (Saraçoğlu-Eroğlu & Arıkan, 2016), işten ayrılma niyetinin olması (Öztoprak & Özen-Bekar, 2023), çalışma yeteneği, sosyal desteğin ve iş üzerindeki kontrolün azalması ve çalışma süresinin artması (Bock ve ark., 2020), somatizasyon ve anksiyete (Can, 2020) ile azalan yaşam doyumu (Hall, 2016) ikincil travmanın yaratabileceği sonuçlar olarak ifade edilmiştir. Bunlara ek olarak, Kelly (2020) ise tükenmişlik ve ikincil travmanın sağlık çalışanlarında acı çekme ve intihar kavramlarına olan etkisini vurgulanmıştır. Diğer yandan, ikincil travmatik stres ve merhamet memnuniyeti arasındaki pozitif ilişki gösterilerek, ikincil travmanın merhamet memnuniyetini yordadığı ifade edilmiştir (Zaidi ve ark., 2017).

Măirean (2016) Romanya'daki hemşirelerle yaptığı bir çalışmada, sadece yüksek ve orta düzeyde algılanan olumlu sosyal etkileşime sahip olan katılımcılarda yüksek düzeyde ikincil travmatik stresin düşük düzeyde travma sonrası büyümeyi yordadığını vurgulamıştır. Diğer bir deyişle, ikincil travmatik stres ve travma sonrası büyüme arasında negatif bir korelasyon bulunsa da, bu ilişkinin olumlu yönde olduğunu bulan araştırmalar olduğunu da belirtmiştir. Bu farklılığı da düşük düzeyde travmatik stres olmasının kişisel gelişimi destekleyebileceği, fakat tekrarlayan maruziyetin kişisel gelişimin önüne geçebileceğini öne sürerek açıklamıştır.

İkincil Travmanın Önlenmesi ve Etkileriyle Başa Çıkma Yöntemleri

Literatüre göre, araştırmacılar ikincil travmanın etkilerinden korunma ve bunlara başa çıkabilmek adına bireyler ve kurumlar tarafından uygulanabilecek çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Kahil ve Palabıyıkoglu'nun (2018) yaptığı derleme çalışmasına göre, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, çalışanlar üzerinde denetimlerin yapılması, onlara eğitim ve süpervizyon verilmesi ve ilgili bireylerin yardım alabilmek için başvurabileceği kişilerin tanıtılması gerekmektedir. Ayrıca, travma bilgili süpervizyonun (trauma-informed supervision) mevcut süpervizyon uygulamalarına entegrasyonu, tükenmişlik ve ikincil travmatik stres gibi profesyonel sorunları hafifletebileceği belirtilmiştir (Jones & Branco, 2020). Benzer olarak, kriz durumunda iş güvenliğinin ve yeterli iyileşme süresinin sağlanması gibi konular gözetilerek daha iyi çalışma koşullarının sağlanmasının da ikincil travmatik stres açısından önleyici olduğu vurgulanmıştır (Moreno-Jiménez ve ark., 2021).

Kahil ve Palabıyıkoglu'na (2018) göre, dolaylı travmatizasyon, şefkat yorgunluğu ve tükenmişlik düzeylerinin minimize edilip, psikolojik sağlamlık düzeylerinin yüksek olabilmesi için bazı beceriler geliştirilmelidir. Buna örnek olarak, empatinin dozunu ayarlamak, gerektiğinde objektif olabilmek, kişisel gelişime önem verilmesi ve kaynakların geliştirilmesini dile getirmişlerdir. Gil ve Weinberg (2015) de, problem odaklı başa çıkma stratejilerinin kullanılmasının bu konudaki faydasından söz etmiştir. Ayrıca, Asyalı-Amerikalı sosyal hizmet çalışanları ile yaptığı bir araştırmada öz-şefkat ile fiziksel aktivite, beden, zihin ve ruh yaklaşımı gibi stres yönetimi stratejilerin kullanılmasının gerekliliğini dile getirmiştir. (Kwong, 2018). Buna paralel olarak, Varan'a (2022) göre, bilinçli öz-bakım davranışları bireylerin psikolojik sağlamlık ve psikolojik iyi oluş düzeyini olumlu yönde yordadığından, bu davranışlar ruh sağlığının korunması için bireysel olarak alınabilecek önemler arasındadır.

Sonuç

Son yıllarda ikincil travmaya yönelik yapılan araştırmaların sayısında artış olduğu, bu araştırmalarda örgütsel değişkenlere kıyasla daha çok bireysel değişkenlerin ele alındığı ve örneklem grubu olarak daha çok travma mağdurlarına yardım eden meslek gruplarındaki çalışanların dahil edildiği görülmüştür. Alanyazında ikincil travma ve travma ile ilişkili diğer kavramları birbiri yerine kullanılabildiğinden, bu kavramsal

kargaşanın giderilmesi gerekmektedir. Dünya genelinde ikincil travma belirtileri yaşayan bireylere bakıldığında, travma ile çalışan ve travmatik olaylara maruz kalan pek çok meslek grubu mensubunun bu konuda risk altında olduğu belirtilmektedir. Bu konuda ağırlıklı olarak sağlık çalışanları ile araştırmalar yapıldığı bulunmakla beraber; adli vakalarla çalışan memurlar, gazeteciler, din görevlileri gibi pek çok branş da bu çalışmalara dahil edilmeye başlanmıştır. İkincil travma depresyon, kaygı, stres ve tükenmişlik gibi değişkenler üzerinde olumsuz etkiye sahipken, ikincil travmanın sosyodemografik değişkenlerle olan ilişkisinde çelişkili bulgular ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, ikincil travmanın bireysel özellikler, sosyodemografik değişkenler ve travmatik yaşantılara maruziyet gibi konularla olan ilişkisinde çeşitli koruyucu ve risk faktörlerin rolü dikkat çekmektedir. İkincil travmatik stres konusunda farklı ülkelerin ve mesleklerin karşılaştırılabileceği daha çok akademik çalışma ve örgütsel uygulamalar yapılarak ikincil travma konusunda kavramsal olarak bazı çelişkilerin giderilmesi, bireylerin ve toplumların ruh ve beden sağlığının korunması, hastalıkların önlenmesi ve gerektiğinde hastalıklara müdahale çalışmalarının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Öneriler

İkincil travmatik stres yaşanmasının önüne geçebilmek ve yaşandığında etkileriyle baş edebilmek adına hem kurumsal hem de bireysel düzlemde birtakım önlemler alınması gerekmektedir. Örgütsel anlamda atılacak adımların başında özellikle bireylere yardım hizmetleri sağlayan kurumlar ve(ya) yardım hizmeti sağlayan profesyonelleri bünyesinde barındıran işyerlerinde çalışma saatlerinin daha insani bir şekilde düzenlenmesi, çalışanların izin olanaklarının artırılması ve gerektiğinde profesyonellerin maddi olanaklarının iyileştirilmesi sıralanabilir. Ayrıca, çalışanların hem mesleki açıdan hem de travmatik yaşantılarla ilgili bilgilendirmelerini içeren eğitim ve süpervizyonların verilmesi, çalışanlarda travma belirtilerinin periyodik olarak gözlemlenmesi ve gerektiğinde ölçme ve değerlendirmelerin yapılması bireylerin ikincil travmaya yönelik risk faktörleri ve koruyucu faktörler ile travmatik yaşantıların etkileriyle baş etme yöntemleri hakkında bilinçlenmesini sağlayacaktır. Kurum ve kuruluşlarda bu konularda çalışan ruh sağlığı uzmanlarının istihdam edilmesi atılacak önemli adımlardan biri olacaktır.

Bunlara ek olarak, kurumlardaki liderlerin, yöneticilerin ve tüm çalışanların iletişim ve iş birliğinin güçlendirilmesi sağlanarak sosyal destek mekanizması oluşturulmaya çalışılmalıdır. Örneğin; örgüt psikologları güncel araştırmaları takip ederek grup psikoterapisi ve süpervizyonların yapılması, akran destek gruplarının oluşturulması ve düzenli olarak sosyal etkinliklerin düzenlenmesi açısından olumlu katkılarda bulunabilir. Bunlara ek olarak, yöneticiler ve(ya) mesleki açıdan bilgi ve deneyimi olan çalışanlar tecrübelerini diğer çalışanlara aktarmaya ve onlara rol model olmaya çalışabilirler. Meslek elemanı yetiştirme sürecinde de öğrencilerin eğitim müfredatlarına ikincil travmatik stres ve bununla ilişkili kavramları içeren dersler ve seminerler eklenmelidir. Örneğin; öğrencilerin henüz sahada değilken meslek yaşamlarında zorlu durumlarla

karşılaştığında bunlarla nasıl baş edebilecekleri konusunda birtakım beceriler geliştirmelerine olanak sağlayacak canlandırmaların yapılması gibi uygulamaya yönelik aktivitelerin eğitim müfredatlarına eklenmesi önleyici ruh sağlığı politikaları kapsamında değerlendirilebilir.

Bireysel olarak alınacak önlemler arasında birincil ve ikincil travma kavramlarına yönelik farkındalığın artması, gerektiğinde psikolojik danışmanlık ve süpervizyon kaynaklarına ulaşılması ve mesleki anlamda bilgi ve birikimin artırılmasına yönelik eğitim ve seminerlere katılım sağlanması kritik bir öneme sahiptir. Bu kaynaklara ulaşmak bireylerin zaman yönetimi, duygu düzenleme, iletişim kurma ile iş ve özel hayat arasında dengeyi sağlama gibi becerilerini geliştirmelerine ve kendi güçlü ve zayıf yanlarının farkına varmalarına olanak tanıyacaktır. Bunlarla beraber, bireylerin sosyalleşme, hobilere ve kişisel gelişime vakit ayırma, uyku ve beslenme gibi fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama gibi yöntemlerle bilinçli öz-bakım davranışlarını uygulamalarının ikincil travma ile başa çıkma konusunda onlara yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bahsedilen tüm bu önlem ve müdahale politikalarının uygulamaya koyulması ve etkililiklerinin takip edilmesi ve büyük kitleleri etkileyen COVID-19 gibi salgın hastalıklar ile depresyon gibi doğal afetlerin yarattığı stres kaynakları ve(ya) insan eliyle oluşan travmatik yaşantılarla daha sağlıklı olarak baş etme konusunda bireylere ve toplumlara faydalı olacağı öngörülmektedir.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve(ya) aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği ya da üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzeri durumları yoktur.

Kaynakça

- Akcanbaş, M., & Keskiner, M. (2020). Travmatize olmuş mağdurları temsil eden avukatlarda ikincil travmatik stres oluşumu. *İş Sağlığı ve Güvenliği Akademi Dergisi*, 3(3), 162-182. <https://doi.org/10.38213/ohsacademy.777212>
- Altan, B. (2020). *Ruh sağlığı çalışanlarında ikincil travmatik stres ile uyum bozucu şemalar, çocukluk çağı travmaları ve mesleki ve sosyodemografik değişkenlerin ilişkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Işık Üniversitesi.
- American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Atalay, G. E. (2017). Şiddeti haber yapmak: Gazeteciler ve travma. *Marmara İletişim Dergisi*, 28, 21-32. doi: 10.17829/midr.20172833775
- Balcı-Çelik, S., & Altınışık, M. S. (2021). Adaptation of secondary traumatic stress scale to Turkish for social media users: Reliability and validity study. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 11(60), 1-12.
- Barleycorn, D. (2019). Awareness of secondary traumatic stress in emergency nursing. *Emergency Nurse*, 27(5), 1-4. doi: 10.7748/en.2019.e1957
- Bayraktar, S. (2012). *Psikolojik Travma*. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Bıçakçı, A. B., & Ergüney-Okumuş, F. E. (2023). Depremin psikolojik etkileri ve yardım çalışanları. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 14(1), 218-248.
- Birinci, G. G., & Erden, G. (2016). Yardım çalışanlarında üstlenilmiş travma, ikincil travmatik stres ve tükenmişliğin değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 31(77), 10-26. <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpd1300443320160000m000028.pdf>
- Bock, C., Heitland, I., Zimmermann, T., Winter, L., Kahl, K. G. (2020). Secondary traumatic stress, mental state, and work ability in nurses- Results of a psychological risk assessment at a university hospital. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 1-7. doi: 10.3389/fpsy.2020.00298
- Bride, B. E., Robinson, M. M., Yegidis, B., & Figley, C. R. (2004). Development and validation of the Secondary Traumatic Stress Scale. *Research on Social Work Practice*, 14(1), 27-35. <https://doi.org/10.1177/1049731503254106>
- Bridger, K. M., Binder, J. F., & Kellezi, B. (2020). Secondary traumatic stress in foster carers: Risk factors and implications for intervention. *Journal of Child and Family Studies*, 29, 482-492.
- Briere, J. N., & Scott, C. (2014). *Travma terapisinin ilkeleri* (B. D. Genç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Büyükbodur-Çetinkaya, A. (2018). *Sosyal hizmet uzmanlarında psikolojik dayanıklılık ve ikincil travmatik stresin incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Can, M. (2020). *Sığınmacılar/mültecilerle çalışan sivil toplum çalışanlarının psikolojik sağlamlığının ve ikincil travmatik stres düzeyinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yakındoğu Üniversitesi.
- Canfield, J. (2005). Secondary traumatization, burnout, and vicarious traumatization. *Smith College Studies in Social Work*, 75(2), 81-101. https://doi.org/10.1300/J497v75n02_06
- Choi, G.Y. (2016). Secondary traumatic stress and empowerment among social workers working with family violence or sexual assault survivors. *Journal of Social Work*, 0(0), 1-21. <https://doi.org/10.1177/1468017316640194>
- Choi, E. Y., Choi, S.-H., & Lee, H. (2021). Development and evaluation of a screening scale for indirect trauma caused by media exposure to social disasters. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2), 1-17. doi: 10.3390/ijerph18020698

- Costello, E., Erkanlı A., Keeler, G., & Angold, A. (2004). Distant trauma: A prospective study of the effects of September 11th on young adults in North Carolina. *Applied Developmental Science, 8*(4), 211–220. https://doi.org/10.1207/s1532480xads0804_4
- Ediz, Ç., & Dinçer, A. (2024). Medya Aracılığıyla Afetlere Maruz Kalmanın Oluşturduğu Dolaylı Travma Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Afet ve Risk Dergisi, 7*(1), 33-46. doi: 10.35341/afet.1421473
- Erdener, M. (2019). *Afet alanında çalışan profesyonellerin psikolojik dayanıklılık ve ikincil travma stres düzeylerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Figley, C. R. (Ed.). (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat traumatized*. Routledge.
- Figley, C. R. (2002). Compassion fatigue: Psychotherapists' chronic lack of self care. *Journal of Clinical Psychology, 58*(11), 1433-1441.
- Gil, S., & Weinberg, M. (2015). Secondary trauma among social workers treating trauma clients: The role of coping strategies and internal resources. *International Social Work, 58*(4), 551–561. doi: 10.1177/0020872814564705
- Giordano, A. L., Gorritz, F. B., Kilpatrick, E. P., Scoffone, C. M., & Lundeen, L. A. (2021). Examining secondary trauma as a result of clients' reports of discrimination. *International Journal for the Advancement of Counselling, 43*, 19-30. <https://doi.org/10.1007/s10447-020-09411-z>
- Gökçe, G., & Yılmaz, B. (2017). Afetlerde yardım çalışanları: İkincil travmatik stres ve başa çıkma. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychology- Special Topics, 2*(3), 198-204.
- Gülyol, Y. (2024). Deprem kaynaklı ikincil travmatik strese genel bir bakış. *Habitus Toplum Bilim Dergisi, 5*(5), 37-60. <https://doi.org/10.62156/habitus.1412564>
- Gündüz, B. (2020). Meslek elemanlarının yaşadıkları ikincil travmatik stres. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 1*(1), 1-14. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1009691>
- Hall, M. (2016). *The effects of vicarious trauma on life satisfaction in visual language interpreters* [Yayımlanmamış lisans tezi]. King's University College.
- Hotchkiss, J. T., & Leshner, R. (2018). Factors predicting burnout among chaplains: Compassion satisfaction, organizational factors, and the mediators of mindful self-care and secondary traumatic stress. *The Journal of Pastoral Care and Counseling, 72*(2), 86-98.
- Jones, C. T., & Branco, S. F. (2020). Trauma-Informed Supervision: Clinical supervision of substance use disorder counselors. *Journal of Addictions & Offender Counseling, 41*(1), 2–17. <https://doi.org/10.1002/jaoc.12072>
- Kahil, A. (2016). Travmatik yaşantıları olan bireylere yardım davranışında bulunan profesyonel ve gönüllülerin ikincil travmatik stres düzeylerinin incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ufuk Üniversitesi.
- Kahil, A., & Palabıyıköğlü, N. R. (2018). İkincil travmatik stres. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 10*(1), 59-70. doi:10.18863/pgy.336495
- Kaya, B., Kiran, B., & Çakmak, S. (2020). Sosyal hizmet çalışanlarında ikincil travmatik stres ve adil dünya inancı. *Cukurova Medical Journal, 45*(3), 1061-1072. doi: 10.17826/cumj.711644
- Kelly, L. (2020). Burnout, compassion fatigue, and secondary trauma in nurses. *Critical Care Nursing Quarterly, 43*(1), 73–80. doi:10.1097/cnq.0000000000000293
- Kim, J., Chesworth, B., Franchino-Olsen, H., Macy, R. J. (2021). A scoping review of vicarious trauma interventions for service providers working with people who have experienced traumatic events. *Trauma, Violence, & Abuse, 23*(5), 1437-1460. <https://doi.org/10.1177/1524838021991310>
- Knight, K. E., Ellis, C., Miller, T., Neu, J., & Helfrich, L. (2023). Does where you work and what you do matter? Testing the role of organizational context and job type for future study of occupation-based

secondary intervention development. *Journal of Interpersonal Violence*, 39(7-8), 1623-1648. <https://doi.org/10.1177/08862605231211927>

Knight, K. E., Ellis, C., & Salois, E. M. (2022). Developing a response to secondary trauma for American Indian and rural service providers. *International Journal of Rural Criminology*, 6(2), 252-272. doi: 10.18061/ijrc.v6i2.8652

Ko, H., & Memon, A. (2021). Secondary traumatization in criminal justice professions: A literature review. *Psychology, Crime and Law*, 29(4), 361-385. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2021.2018444>

Koller, E. C., Abel, R. A., & Milton, L. E. (2022). Caring for the caregiver: A feasibility study of an online program that addresses compassion fatigue, burnout, and secondary trauma. *The Open Journal of Occupational Therapy*, 10(1), 1-14. <https://doi.org/10.15453/2168-6408.1847>

Kranda, T. (2019). *Sosyal hizmet alanında çalışan profesyonellerin ikincil travmatik stres düzeylerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Üsküdar Üniversitesi.

Kwong, K. (2018). Assessing secondary trauma, compassion satisfaction, and burnout – Implications for professional education for Asian-American social workers. *International Journal of Higher Education*, 7(5), 75-85. doi:10.5430/ijhe.v7n5p75

Măirean, C. (2016). Secondary traumatic stress and posttraumatic growth: Social support as a moderator. *The Social Science Journal*, 53(1), 14–21. doi:10.1016/j.soscij.2015.11.007

Mancini, M. N. (2019). *Development and validation of the secondary traumatic stress scale in a sample of social media users* [Unpublished doctoral dissertation]. Cleveland State University.

Moreno-Jiménez, J. E., Blanco-Donoso L. M., Chico-Fernández M., Belda Hofheinz, S., Moreno-Jiménez, B., & Garrosa, E. (2021). The job demands and resources related to COVID-19 in predicting emotional exhaustion and secondary traumatic stress among health professionals in Spain. *Frontiers in Psychology*, 12(564036), 1-12. doi: 10.3389/fpsyg.2021.564036

Moreno-Jimenez, J. E., Demerouti, E., Blanco-Donoso, L. M., Chico-Fernandez, M., Iglesias-Bouzas, M. I., & Garrosa, E. (2022). Passionate healthcare workers in demanding intensive care units: Its relationship with daily exhaustion, secondary traumatic stress, empathy, and self-compassion. *Current Psychology*, 42, 29387-29402.

Ogińska-Bulik, N., Gurowiec, P. J., Michalska, P., Kędra, E. (2021). Prevalence and predictors of secondary traumatic stress symptoms in health care professionals working with trauma victims: A cross-sectional study. *PLoS ONE*, 16(2), 1-19. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247596>

Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z., & Michalska, P. (2020). The mediating role of cognitive trauma processing in the relationship between empathy and secondary traumatic stress symptoms among female professionals working with victims of violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(3-4), 1-29. doi:10.1177/0886260520976211

Öztoprak, A., & Özen-Bekar, E. (2023). Covid-19 hastalarına bakım veren sağlık personellerinin ikincil travmatik stres düzeyinin tükenmişlik ve işten ayrılma niyetine etkisi. *Izmir Democracy University Health Sciences Journal*, 6(3), 397-410. doi: 10.52538/iduhes.1268331

Öztürk, E. (2020). *Travma ve dissosiyasyon: Psikotravmatoloji temel kitabı*. Nobel Tıp Kitabevleri.

Öztürk, M. O., & Uluşahin, N. A. (2008). *Ruh sağlığı ve bozuklukları* (13. Baskı). Nobel Tıp Kitabevleri.

Pak, M. D., Özcan, E., & İçağasıoğlu-Çoban, A. İ. (2017). Acil servis çalışanlarının ikincil travmatik stres düzeyi ve psikolojik dayanıklılığı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 628-644. doi: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1923>

Palabıyıkoglu, R., & Cesur, G. (2013). Yaşam sürecinde kriz ve krize müdahale. Ü. H. Okyayuz (Ed.), *Sağlık Psikolojisi* içinde (s. 41-63). Türk Psikologlar Derneği.

- Pihkala, P. (2020). The cost of bearing witness to the environmental crisis: Vicarious traumatization and dealing with secondary traumatic stress among environmental researchers. *Social Epistemology*, 34(1), 86-100. <https://doi.org/10.1080/02691728.2019.1681560>
- Pinchevski, A. (2016). Screen trauma: Visual media and post-traumatic stress disorder. *Theory, Culture & Society*, 33(4), 51–75. <https://doi.org/10.1177/0263276415619220>
- Ratrou, H. F., & Hamdan-Mansour, A. M. (2019). Secondary traumatic stress among emergency nurses: Prevalance, predictors, and consequences. *International Journal of Nursing Practice*, 26(1), 1-9. doi: 10.1111/ijn.12767
- Rhineberger-Dunn, G., & Mack, K. Y. (2020). Negative impact of the job: Secondary trauma among juvenile detention and juvenile probation officers. *Violence and Victims*, 35(1), 68-87. doi: 10.1891/0886-6708.VV-D-18-00141
- Saakvitne, K. W. (2002). Shared trauma: The therapist's increased vulnerability. *Psychoanalytic Dialogues*, 12(3), 443-449. <https://doi.org/10.1080/10481881209348678>
- Saraçoğlu-Eroğlu, B., & Arıkan, S. (2016). Acil yardım çalışanlarında travma, tükenmişlik ve yaşam doyumu ilişkilerinde stresle başa çıkmanın moderatörlük rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 31(78), 45-57. <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpd1300443320160000m000024.pdf>
- Shefali, M., & Singh, T. N. (2018). Secondary trauma and professional quality of life among primary caregivers practising in institutionalised homes. *Indian Journal of Human Relations*, 52(1), 78-83.
- Singer, J., Cummings, C., Moody, S. A., & Benuto, L. T. (2019). Reducing burnout, vicarious trauma, and secondary traumatic stress through investigating purpose in life in social workers. *Journal of Social Work*, 0(0), 1-19. doi: 10.1177/1468017319853057
- Şener, Ö. (2022). Eğlence mekanlarında çalışan konsomatrislerin maruz kaldıkları ikincil travma ve baş etme yöntemleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 291-306. doi: 10.46928/iticusbe.1054158
- Tansel, B., Tunç, A., & Gündoğdu, M. (2015). Çocuk şube müdürlüğünde çalışan polis memurlarının ikincil travmatik stres düzeylerinin incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 675-689. <http://dx.doi.org/10.17218/husbed.87035>
- Tessitore, F., Caffieri, A., Parola, A., Cozzolino, M., & Margherita, G. (2023). The role of emotion regulation as a potential mediator between secondary traumatic stress, burnout, and compassion satisfaction in professionals working in the forced migration field. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3), 1-12. <https://doi.org/10.3390/ijerph20032266>.
- Varan, D. (2022). *Mediator roles of resilience on the link between mindful self-care and psychological well-being* [Unpublished master's thesis]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Vrklevski, P. L., & Franklin, J. (2008). Vicarious trauma: The impact on solicitors of exposure to traumatic material. *Traumatology*, 14(1), 106-118. <https://doi.org/10.1177/1534765607309961>.
- Wagaman, M. A., Geiger, J. M., Shockley, C., & Segal, E. A. (2015). The role of empathy in burnout, compassion satisfaction, and secondary traumatic stress among social workers. *Social Work*, 60(3), 201-209. doi:10.1093/sw/swv014
- Whitt-Woosley, A., & Sprang, G. (2023). Analysis of implementation drivers of secondary traumatic stress (STS)-informed organizational change and experiences of STS and burnout in child welfare. *Child Abuse & Neglect*, 141, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106194>
- World Health Organization. (2019). *International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/>
- Yanboluoğlu, Ö. (2018). İkincil travmatik stresin meslek elemanları üzerindeki etkileri: Bir derleme çalışması. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(36), 141-164. doi: 10.21550/sosbilder.428251

Yaşar, H. K. & Doğan, T. (2024). Ruh sağlığı çalışanlarına yönelik psikoeğitim programının psikolojik sağlamlık ve ikincil travmatik stres düzeylerine etkisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(1), 268-292. doi: <https://doi.org/10.19171/uefad.1397871>

Yıldırım, G., Kıdak, L. B. & Yurdabakan, İ. (2018). İkincil Travmatik Stres Ölçeği: Bir uyarlama çalışması. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 19(1), 45-51.

Zaidi, S. M. I. H., Yaqoob, N., & Saeed, H. (2017). Compassion satisfaction, secondary traumatic stress and burnout among rescuers. *Journal of Postgraduate Medical Institute*, 31(3), 314-318.

Zara, A., & İçöz, F. (2015). Türkiye’de ruh sağlığı alanında travma mağdurlarıyla çalışanlarda ikincil travmatik stres. *Klinik Psikiyatri*, 18(1), 15-23. http://jag.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD_18_1_15_23.pdf